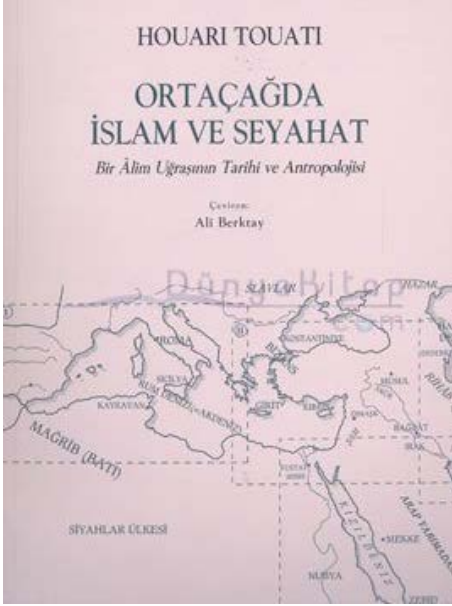

Houari Touati, *Ortaçağ'da İslam ve Seyahat, Bir Âlim Uğraşımın Tarihi ve Antropolojisi*, (Islam Et Voyage Au Moyan Âge), Çev. Ali Berktaç, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004, 269 sayfa, 5 harita, Ek Sözlük, Kaynakça, Dizin.

Seyahat, ilk çağrışımında macerayı içinde barındıran bir kelime olmasına rağmen İslam dünyası için geçerli değildir. Houari Touati'nin, Ortaçağ'da İslam dünyasında seyahatlerin hangi amaçlarla ve ne şekilde yapıldığını inceleyen ve seyahat yazımının İslam dünyasındaki gelişimini ele alan kitabı, seyahatin İslam dünyası için anlamını da ortaya koymaya çalışmaktadır.

İslam âlemi uzmanı olan Houari Touati, "Paris L'École des hautes études en sciences sociaux"de doçenttir. Giriş ve sonuç bölümleri

hariç kitap yedi bölümden oluşmaktadır ve şu başlıkları taşımaktadır: Seyahate davet, Çöl okulunda, Seyahatin bedeli, Kendi gözleriyle tanık olmak, Allah katına ermek, Sınır boylarında ikamet, Seyahat ve yazımı.

Müellif giriş kısmında, Ortaçağ İslam âlimlerinin seyahat düşkünü olduğunu, seyahat etmeden bilgiye ulaşamayacağını düşünülüğünü ifade etmektedir. VIII. yüzyıl ile XII. yüzyıl dilimini seçerek İslam âlimlerinin seyahatle olan ilişkisini inceleyeceğini söyleyen yazar, batılı seyyahların gaye ve deneyimlerinin Müslüman seyyahlardan farklı olduğunu ileri sürmektedir.

Seyyahların bir kısmının resmi görevle İslam coğrafyası dışına (Dârü'l-Harb) seyahat etmesinin, İslam âlimlerine pratik bir katkısı olduğunu, böylelikle o ülkenin ilmi durumu görülüp istifade edilecek olan noktaların keşfedildiğini, bunun yanında İslam devletinin menfaatine hizmet eden çeşitli ilişkilerin bu sayede kurulduğunu belirtmektedir. Ancak yazar, İslam coğrafyası (Dârü'l-İslam) dışına çıkmayanların İslami kimliğin oluşmasında diğerlerine göre daha büyük etki yaptığını, asıl incelemeye değer olanların da bunlar olduğunu ifade etmektedir. Dârü'l-İslam sınırları içinde kalan seyyahların kitle halinde seyahat etmeleri, maceraya atılmamaları ve ilmî ve kültür yayılmasına olan katkıları

onların dikkate değer yönlerini teşkil etmektedir.

Âlimlerin dini amaçlarla seyahat ettiklerini, muhaddislerin (hadis toplayıcıları) ve daha sonra Arap dilinin en saf halini bulup İslamın ve Kur'an'ın anlaşılmasını kolaylaştırmayı düşünenlerin, bedevîlerin arısına karıştığını ifade eden müellif, iki tür seyyahattan daha söz ediyor: sufiler ve sınır boylarındaki murabatalar.

İslam kültürünün oluşmasına katkı sağlayan bu seyahatlerin yanında, daha çok ilmî bir endişeyle hareket eden bir kesimden söz eden müellif, VIII. yüzyıldan itibaren ilmin sadece kitaplardan öğrenilemeyeceğine olan inançla birlikte, talebelerin hocaların bulunduğu şehirlere gittiğini yazmaktadır. Öte yandan bu düşünce daha sonraki asırlarda "icazet"i ilmî bir gereklilik olarak ortaya çıkarmıştır. IX. yüzyıldan itibaren kitapların devlet desteği görmesi, bunun yanında uluslararası piyasanın oluşması seyahat çemberini genişletmiştir. Yazara göre ilmin bu unsurlarının yanında, İslam âleminin "dinleme"ye önem vermesi ve ilmin bu yolla aktarılması seyahatin önemini artırmıştır. Diğer taraftan "görme" unsuru "dinleme"ye eklenerek kişisel ve doğrudan deneyi-

min kıymeti adına kitabın öğreticiliğinin reddedildiği iddia edilmektedir.

İslam dünyasının seyahat açısından en erken devri yaklaşık olarak VIII. yüzyıl sonu ile IX. yüzyıl başlarıdır. Özellikle hadis toplamak ve derlemek amacıyla uzun süreli yolculuklar, seyahat olgusunu İslam dünyasında önemli bir noktaya taşımak için başlangıç oluşturmuştur. İlk başlarda adı konmadı. Ancak X. yüzyıl başına gelindiğinde ilim amacıyla, hadis toplamak için yüzlerce kişinin seyahat ettiği bir İslam coğrafyası şekillendi. Yolculuk seyahate dönüşürken sadece kelime değişime uğramadı; seyahatle birlikte yapılan yer değiştirme eylemine felsefî bir anlam, ilmî bir değer yüklendi. Bu değer yükleme çok haksız değildi. Zira devrin şartları içinde fedakârlık gösterip bir hadisin peşinde yıllarca dolaşmak ya da bir hocadan ders alabilmek için aynı meşakkate katlanmak değeri hak etmektedir.

Seyahat tüm bu nedenlerle İslam dünyası kaynaklıdır. Çünkü sadece bir yer görmek, gezmek amacı yoktur. XI. yüzyıla kadar kimi zaman bu amaç seyyahlarca göz ardı edilmiştir.

İslam dünyasında seyyahların bir yerleri gezip görmek değil, hem maddi hem de manevi ilim irfana,

bilgeliğe varmak için yaptıkları seyahatler gayeleri, seyahatten sonra yazılan eserleri, İslam dünyasına kazandırdıkları ve kültürel etkileşime aracılık etmeleri açısından kitapta değerlendirilmiştir.

Müslüman âlimlerin seyahat çabası yukarıda değinildiği üzere, sadece yeni yerler anlamına gelmiyordu. İlmin ve kültürün yayılması, taşınması anlamına da geliyordu. Bazı iddialara göre, seyahati icat eden muhaddislerdir.

İslam dünyasında yayılan seyahat olgusu asırlar içinde bir kültür haline geldi. Bunda birçok amille birlikte İslam ilimlerinin öğrenilmesi ve yayılması temel etkendi.

İlmi tartışmaların yönü seyahatin daha değerli hale getirecek bir yönde devam etti. Bazı muhaddisler, Kur'an ve hadis arasındaki ilişki noktasında, hadisin Kur'anı anlamak için zorunlu olduğunu ifade ettiler. Bundan dolayı da dinin kaynağını anlamak için yardımcı olacak hadisleri derlemek, onların sıhhatlerini araştırmak ilmi bir gaye olmanın yanında dinî bir vecibe haline de geldi. Diğer yandan hadise yüklenen bu anlam, peygamberle bir olma anlamına geldiği düşünülerek bir derece daha artırıldı.

Hazreti Peygamber hayatta iken ilim ehline değer vermiş ve değer verilmesini istemiştir. İslam dünyasında, Hz. Peygamberin vefatından sonra bu öğüde uyulmuş ve "âlimler peygamber varisi" sayılmışlardır. İslam dünyasını IX. ve X. yüzyıllarda daha derinden etkileyen bu öğüt, her türlü ilme büyük kıymet verilmesini sağlamıştır. Birçok talebe âlimlerin buldukları şehirlere gitmek, orada bir müddet kalıp başka bir âlimden ders almak için başka bir şehre gitmek için İslam coğrafyasını bir ucdan diğer uca dolaşmışlardır.

Bu mitoslarla şekillenen hadis-Kur'an ilişkisi, çok hadis nakletmeme ilkesine rağmen VIII. yüzyıl sonuna gelindiğinde hadis sayısının arttığı görülmüştür.

Henüz Hz. Ebubekir devrinde iken Müslümanlar, Hz. Peygamberin bir sözüne istinaden ilmin yok olacağı endişesine kapılmışlardır. Bu devirde yalancı peygamberlerle yapılan mücadeleler ve diğer çeşitli savaşlarda birçok hafızın ölmesi bu endişeyi artırmıştır. İlmin yok olmasından korkan Müslümanlar yeni hazırlar yetiştirmekle kalmamışlar, müspet ilimlerin de peşine düşmüşlerdir. İlmin yok olmaması için çok sayıda talebe bir hocadan diğerine giderek ilim tahsiliyle meşgul olmuştur.

Araştırmacılar, ilmin yok olacağına duyulan bu endişeyi tespit ederken, Hz. Ebubekir devrinde Kur'an'ın yazıya geçirilmesini bunun delili olarak göstermişlerdir. Ayrıca Hz. Ömer'in ölümünden sonra "ilmin yarısı öldü" şeklinde yaygın bir söyleyişin oluşması endişenin varlığını göstermektedir.

Müslümanları ve özelde Arapları seyahate mecbur kılan diğer bir unsur ise Arapça'nın en arı halini bulma isteğiydi. Çölde bedevilerle bir müddet yaşayan ve onların dili ve kültürünü alan Araplar, bu özelliklerinden dolayı saygın bir konuma yükseliyorlardı. Bedevilerin arı Arapça konuşmaları ve Arap kültürünün en saf halini yaşamaları sebebiyle medenî (yerleşik) Arapların hayranlığını uyandırmışlardı.

Seyahati gerekli kılan unsurlardan bir diğeri ise, sadece kitaplardan öğrenilenlerle ilme sahip olunamayacağı düşüncesidir. Âlim olabilmek için başka şartlar gerekmektedir. Bir âlimden ders görmek ve bir tür onay belgesi anlamına gelebilecek "icazet" almak kişinin ilminin olgunlaştığına delalet etmekteydi. İslam dünyasında icazet, ilmin aktarılmasında çok önemli bir anahtar ve gereklilik olarak görülmüştür. Ancak icazeti önemli

kılan başka bir durum söz konusudur. İcazette aslolan bizzat hocanın karşısında ders görmektir. Bu da icazet yolunda üç aşamalıdır: hocadan duymak, hocanın karşısında okumak, üçüncü bir kişi hoca karşısında okurken dinlemektir. İcazet alan bir talebe artık başka bir şehre gittiğinde hocasıyla *yazışma* hakkına sahip olarak görülmektedir.

Genç yaşta seyahate çıkan talebeler genelde aileleri tarafından finanse ediliyorlardı. Bazen de âlim bir babanın yanında yetişiyor ya da tüccar babanın güzergâhı izleniyordu. Ya da ticaretle uğraşmak ilim yolculuğuna bir vasıta olarak düşünülüyordu.

Ailesinden maddi destek göremeyenler yaya olarak bilginin peşinde koşmak zorundaydılar ve çok zor şartlarda seyahat ediyorlardı. Öte yandan mistik anlamda ilim ve çile birbirine yaklaştırılmıştı. Ancak birçok talebe gerçek anlamda hiç istemedikleri acılarla karşılaşıyorlardı. Açlık, parasızlık yanında ilmin çekiciliği de birçok talebeye ilginç deneyimler yaşatıyordu. Gündüz ders dinlemek, gece kitap kopya etmekle geçen zamanlarda bazen zaman unutulur, uykusuz gecelerin ardı gelmezdi.

İlmin kazanılması için “duyma”-dan daha çok “görme”ye değer verilmiştir. Tanıklık, şahit olma bir ravînin aktardığından daha kıymetlidir. Cahîz’e göre (Aristotelesci yaklaşıma sahiptir) sadece görmek de yetmez, gördüğünü söyleyenlerin güvenilirliği bir yana, söylenen şeyin mantikî değerlendirmesi de yapılmalıdır.

Seyahat yazımı VIII. ve IX. yüzyıllar boyunca yapılan seyahatlerden ve oluşan kültürden sonra söz konusu olabilmıştır. X. yüzyılda Mesûdî’nin coğrafi gözlemlerle bir tarih kitabı yazması bir yenilik olarak görünmektedir. Diğer yandan tarihî bilgiler verilirken, kitabî bilgilere dayanmanın yanında seyahatle edinilmiş tanıklık, gözlem ve incelemelerin değerli bir bilgi olarak kitaplarda yer alması hemen hemen bu asırlarda yazılmış eserlerde görülür. Bu da seyahatin ve coğrafyanın tarih ve diğer ilimler açısından kıymetini ortaya koymaktadır.

Seyahat yazımının IX. yüzyılda önemsendiği söylenemez. Daha çok İslam ilim kültürüne özgü “*mu’cem*” adıyla ifade edilen bir tür geliştirildi. Mu’cemlerde seyahatlerde görüşülen hocaların isimleri, silsileleri ve hocaların kısa yaşam öyküleri yer alıyordu.

XII. yüzyılda Endülüslü bir fakih olan Ebû Bekir el-Arabî’nin Doğu’daki öğrenim güzergâhlarını yazmasıyla “*Rihle*” edebî türü doğmuştur. Bu yüzyılda *Rihle* (seyahat) ayrı bir tür olarak yerini aldı. Bu yüzyıldan sonra seyahat-nâmelerde seyyah, kendini geri planda tutarak gezdiği yerleri ve tanık olduğu olayları ön plana çıkardı. Bu yönüyle de eserler ilmî bir kıymeti haiz oldular.

Sufî öğretilerine göre Allah katına ermek için çile çekmek, yalnız kalmak ve acıya sabretmek gerekir. Özellikle IX. yüzyıldan sonra sufiler söz konusu metaforu gerçekleştirmek için çöle gitmişler, yalnız kalmışlar ve acıyla karşılaşmışlardır. Dönemin birçok sufisi bu düşünce ile seyahat etmiştir. Daha sonra yazılan *seyahat anlatıları* hem tasavvuf hem de seyahat kültürü açısından kıymetli eserler olmuşlardır. Diğer yandan sufilerin Allah’ı manen görmek düşüncesiyle Mekke ve Medine arasında seyahat etmeleri, İslami bilgilerin sufî öğretisi içinde ne şekilde değiştiğini göstermesi açısından ilginçtir.

Seyahatnâmelerde coğrafya temel ise de dinden bağımsız değillerdi. Ortaçağ’da İslam ve seyahatin bu meşakkatli serüveni her ikisini de ilim,

merak ve coğrafya gibi noktalarda
buluşturmuştur.

Müellifin, İslam dünyasına yabancı

olmasına rağmen konulara nüfuz ede-
bilmiş olması ve tarafsız yaklaşımı
kitabın önemini artırmıştır.

Seyfullah ASLAN*

* Araştırma Görevlisi, Kırklareli Üniversitesi Tarih Bölümü; seyfullahaslan@gmail.com.